

VIRTUS

29 | 2022

Yannis Hadjinicolaou

Het kind als valkenier

Opvoeding, heerschappij en valkerij in de zeventiende-eeuwse schilderkunst

121

Inleiding

Vorsten zoals Karel V, Maximiliaan I of Maria van Bourgondië bekwaamden zich van kinds af aan in de valkerij. Het africhten van en jagen met valken was meer dan enkel spel of kinderlijk tijdverdrijf (en spelen stond, welbeschouwd, nooit los van sociale en maatschappelijke vorming).¹ Het was een serieuze aangelegenheid, die deel uitmaakte van een aristocratische opvoeding. De toekomstige heerser leerde zo met onverwachte situaties om te gaan en op productieve wijze in te spelen op de zich manifesterende en slechts deels te controleren ontwikkelingen. De jacht aan het hof werd gezien als het opvoedkundige instrument bij uitstek voor de vorming van de vorst, als training van zowel lichaam als geest.² Zo schreef James Cleland in zijn *Hero-paideia or Institution of a Noble* van 1607 over de jacht:

- 1 J. Huizinga, *Homo Ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur* (Amsterdam, 1938); R. Caillois, *Man, play and games* (Urbana-Chicago, 2001, oorspronkelijk Franse uitgave 1958); H. Birkhan, *Spielendes Mittelalter* (Wien-Köln-Weimar, 2018). Ik dank Bastian Michel en Herman Roodenburg voor de vertaling van mijn tekst en Elisabeth Geevers, Eelco Nagelsmit, Hanneke Ronnes en Herman Roodenburg voor de waardevolle kritiek.
- 2 P. van Somer, 'A mirror for the prince? Anne of Denmark in hunting costume with her dogs (1617)', *Journal of Historians of Netherlandish Art* 12 (2020), 9-13.

Afb. 1. De tien leeftijden van de mens (*houtsnede, toegeschreven aan Tobias Stimmer, circa 1575-1577; collectie Museum Albertina, Wenen*)

There is no exercise so proper unto you as Hunting, with running hounds, wherby your bodie is disposed to endure patiently, heat, raine, wind, cold, hunger, and thirst; your minde made voide of al idle and naughtie cogitations, as it appeareth by the chaste Diana. Hunting formeth the Judgment, and furnisheth a thousand inventions unto the Imagination: it maketh a man couragious and valiant, in his enterprises...How am I able to reckon, the surprises, the strategems used for the obtaining of victorie, according to the bestes you doe hunt, which are all requisite & imploied without difference at the wars, the hunting of men.³

De valkerij was bovendien een bijzondere, voor ons zelfs wel verrassende, manier om dit aspect van de opvoeding in beeld te brengen. Deze bijdrage benadert dit gegeven vanuit de visuele cultuur van het portret en vanuit bepaalde ideeën over de pedagogische kanten van de valkerij.

Kijken we naar de representatie van kinderen in de schilderkunst, dan vinden we doorgaans een strakke scheidslijn naar geslacht: poppen voor meisjes, houten paar-

3 J. Cleland, *Hērō-paideia, or Institution of a Noble young man* (Oxford, 1607), 222-223. In dit traktaat wordt de verhouding tussen jacht en oorlog beschreven, eveneens een topos van de valkerij.

den of jachtvogels voor jongens.⁴ Als voorbeeld kan de serie houtsneden dienen, die aan Tobias Stimmer of navolgers wordt toegeschreven (afb. 1). De serie, niet vervaardigd voor een hoofs maar voor een patricisch of gegoed-burgerlijk milieu, beeldt de leeftijden van de mens uit, en wel van beide geslachten. De jongeling, geïdentificeerd als twintigjarige, wordt weergegeven als zelfbewuste valkenier, naast de jongere, met een houten paard spelende versie van zichzelf.⁵ Zo worden de twee al genoemde attributen, houten paard en jachtvogel, bijeengebracht als vaste begeleiders van iedere opgroeiende edelman. Aan dit met de valkerij verbonden opvoedkundige element, wordt in de vakliteratuur nauwelijks aandacht besteed. Toch speelde het dikwijls een rol in hoe mannelijke en ook vrouwelijke heersers werden uitgebeeld.

Valkerij en opvoeding

Het africhten van en jagen met jachtvogels werd vooral, maar zeker niet uitsluitend, door mannen bedreven. Dat gold voor de late middeleeuwen en ook nog voor de zeventiende eeuw, toen langzamerhand de jacht met geweren ontstond. Vrouwen lieten vooral 'lichtere' vogels vliegen, zoals dwergvalken, sperwers en smellekens, terwijl jonge jongens relatief vaker dan meisjes met een havik of een torenvalk zijn afgebeeld. Deze soorten hadden voor kinderen de voorkeur omdat zij beter te hanteren waren en zich gemakkelijker lieten africhten dan bijvoorbeeld giervalken of slechtvalken.

123

Ook het portret van Maria van Bourgondië, de eerste echtgenote van Maximiliaan I, wijst erop dat niet alleen jongens deze opvoeding ontvingen (afb. 2). De jachtvogel, uitgebeeld zonder huif, staat rustig en rechtop op de wijsvinger van Maria. Met haar andere hand wijst ze op het dier, alsof ze de beschouwer wil attenderen op zijn houding en daarmee op haar vaardigheid in de valkerij.

In de aristocratische maar ook patricische kringen werden lichaamstechnieken als dansen, schermen en paardrijden van jongs af aangeleerd, zoals Baldassare Cas-

4 Kinderen hadden papegaaien of duiven, zoals op fraaie wijze blijkt uit de kopergravure van Hendrick Goltzius genaamd 'Frederik de Vries mit dem Hund des Goltzius'; zie de catalogus H.-T. Altcapenberg en L. Rosia Dorn, red., *Wir kommen auf den Hund. Werke aus fünf Jahrhunderten von Dürer bis Dieter Roth. Eine Sommerausstellung im Kupferstichkabinett* (Berlin-Petersberg, 2015), 96. De scène kan ook religieus worden geduid: De jongens die de vogels hanteren zouden, in navolging van het Jezuskind, naar dood en wederopstanding, of meer algemeen de ziel, verwijzen. Verwant hieraan is Dante's opvatting van de valk als de ziel. Zie bijvoorbeeld het schilderij van Rubens, *Kind met vogel*, waarvan werd aangenomen dat het de zoon van de schilder, Nicolaas, toont. Het schilderij is tegelijk een studie voor *Madonna met Kind en engelen omringd door een bloemenkrans* door Rubens en Jan Brueghel de oude; zie Martin Warnke, *Rubens. Leben und Werk* (Köln, 2011), 19-20. Het motief 'kind met vogel' leeft in de hedendaagse Westerse cultuur voort in de vorm van het speelgoedvliegtuig.

5 K. Bake, "'Unser Leben währet siebzig Jahre, und wenn's hochkommt, so sind's achtzig Jahre, und wenn's köstlich gewesen ist, so ist's Mühe und Arbeit gewesen.'" Die zehn Alter von Mann und Frau des Tobias Stimmer (?) als Spiegel des bürgerlichen Lebens um 1575', in: U. Dräger und K. Bake, red., *Die Gütter dieser Welt. Schätze der Lutherzeit aus den Sammlungen der Moritzburg Halle* (Halle, 2000), 25-26.

Afb. 2. Portret van Maria van Bourgondië
(Meester van de Magdalena-legende,
1530-1540; coll. Kasteel van Gaasbeek,
Lennik)

tiglionen in zijn *Il libro del Cortegiano* van 1528 al aanbeveelt.⁶ De kinderen van de heerser werden al vroeg met de valkerij en haar parafernalia vertrouwd gemaakt. Vergeleken met paardrijden is het echter een stuk moeilijker. Is het paard eenmaal getemd dan gehoorzaamt het, uitzonderingen daargelaten, de wil van de ruiter.⁷ De controle over het paard is vanaf dat moment in principe verzekerd.⁸ Dit alles kan over de valk niet gezegd worden, en precies daarom was deze zo geschikt voor de vorming van de opgroeiende vorst. Deze moet immers rekening houden met de eigenzinnigheid van de valk, en leren te reageren op het contingente van die eigenzinnigheid. Hij of zij wordt voortdurend uitgedaagd. Er is sprake van een werkelijke interactie tussen mens en dier, een proeve van bekwaamheid voor de toekomstige vorst.

Karel V en Filips de Schone

In een schilderijtje van de zogeheten Meester van de Magdalena-legende is Filips de Schone afgebeeld (afb. 3). Hij draagt de ordeketen van het Gulden Vlies en houdt een valk op zijn linkerhand, en met zijn rechterhand streelt hij de vogel met een *virgula*: een stokje waarmee hij hem tot rust kan brengen. Hij wordt haast als een ‘dirigent’ gepresenteerd, die al de kunst van de valkerij beheerst. Het is ook de *virgula* die, met de hand, de empathische band tussen kind en valk constitueert.⁹ De vaardigheid van Fi-

6 Recente Nederlandse uitgave: B. Castiglione (vert. A.J.M. Haakman), *Het boek van de hoveling* (Amsterdam, 2000). Al in de Oudheid horen deze kenmerken bij de edelman: K. Lindner, *Beiträge zu Vogelfang und Falknerei im Altertum* (Berlin-New York, 1973), 118; H. Roodenburg, *The eloquence of the body. Perspectives on gesture in the Dutch Republic* (Zwolle, 2004).

7 De Bucephalus is een goed voorbeeld, de toekomstige heerser Alexander de Grote bewijst zich als vaardige bedwinger van het ongetemde.

8 Zie catalogus J. Curtis en N. Tallis, red., *The Horse: from Arabia to Royal Ascot* (London, 2012); U. Raulff, *Das letzte Jahrhundert der Pferde. Geschichte einer Trennung* (München, 2018).

9 H. Roodenburg, “‘Still be Mindeful on You.’ Hints of human-falcon empathy in late medieval and early modern Europe”, in: Y. Hadjinicolaou, red., *Visual engagements. Image practices and falconry* (Berlijn-Boston, 2020), 48-66.

lips de Schone blijkt ook uit hoe hij de huif hanteert, omdat het toont dat hij met het ongetemde dier weet om te gaan.¹⁰

Een schilderij met een nauw verwante compositie, van de hand van dezelfde meester, toont zijn zoon Karel V (afb. 4).¹¹ Dit schilderij is vermoedelijk de eerste zelfstandige afbeelding van Karel V, wat de functie van het werk verder verduidelijkt: door hem voor te stellen als valkenier wordt de vorming van de jonge heerser onderstreept. Dit onderdeel van de prinselijke opvoeding was, met andere woorden, volbracht, althans volgens deze visuele representatie.¹² Filips de Schone overleed in 1506. Het portret van Karel toont hem dus niet meer als kroonprins maar als heerser. De twee schilderijen verbeelden de dynastieke continuïteit: de kunst van de valkerij, oefening in politiek, wordt doorgegeven van vader op zoon.¹³ De overdracht van de macht wordt, met behulp van het dynamische thema van de valkerij, overgedragen middels het vermeend stabiele medium van het beeld. Soevereiniteit in het jagen met vogels impliceert soevereiniteit in het heersen.

De Hollandse jurist en historicus Paulus Merula (1556-1607), rector van de Leidse Universiteit, noemde de valkerij een vorstelijke bezigheid, wat associaties oproept met de kinderportretten van prinsen met valken.¹⁴ In de middeleeuwen werd dit al on-

Afb. 3. Portret van Filips de Schone
(olieverf op hout, Meester van de
Magdalenalegende, circa 1492; coll.
Musée de la Chasse, Paris)

10 Tentoonstellingscatalogus *Kaiser Karl V 1500-1558. Macht und Ohnmacht Europas* (Bonn, 2000), 131. Het pedagogische effect van voorouderportretten op de heerser komt hier nog bij. Het zal een rol hebben gespeeld in de portretten van de Meester van de Magdalenalegende; zie M. Warnke, 'Bilderwartung', in: idem, red., *Bildwirklichkeiten* (Göttingen, 2005), 21. Zie ook catalogus W. Seipel, red., *Prinzenrolle. Kindheit vom 16. bis 18. Jahrhundert* (Wenen, 2007), 97, waar de rol van de valkerij in de vorstelijke opvoeding summier wordt genoemd maar niet verder wordt verklaard.

11 Karel's portret werd zelfs lange tijd voor een portret van Filips aangezien. A.H. Jahn, *Ikönographie der Bildnisse Kaiser Karl V (1500-1558)* (ongepubliceerd proefschrift Kassel, 2014), 29.

12 Jahn, *Ikönographie der Bildnisse*, 28-29.

13 Een zodanige iconografie komt niet alleen voor in Europa. In Mogol-India bijvoorbeeld treft men vergelijkbare afbeeldingen aan (Dara Shikoh und Shah Jahan). Zie ook, met een reeks voorbeelden, S. Ur Rahman, *The art of falconry in the Mughal Empire* (Abu Dhabi, 2017).

14 Y. Hadjinicolaou en H. Roodenburg, 'Falconry as image of power in the early modern Low Countries: Towards a political iconography', in: C. Burnett and B. van den Abeele, *Falconry in the Mediterranean con-*

Afb. 4. Portret van Karel V
(olieverf op hout, Meester
van de Magdalenalegende,
circa 1507; coll. Kunsthisto-
risches Museum, Wien)

derstreept door de Spaanse dichter en valkenier Pedro López de Ayala (1332-1407): hij beschouwde de jacht met vogels als essentieel onderdeel van de prinselijke opvoeding, omdat de valkerij beschermde tegen ziekte en de beoefenaar geduld, vasthoudendheid en behendigheid bijbracht.¹⁵ Opmerkelijk is dat Frederik II in zijn *De Arte Venandi cum Avibus* (rond 1248) als ideale valkenier een volwassen man aanduidt, die al als kind de kunst van het jagen met vogels behoort te hebben geleerd: '[Children] ought to wait until they not only are skilled in the art but have reached manhood's age'.¹⁶ Die traditionele opvatting lijken we terug te zien in de houtsnede van Stimmer (zie afb. 1).

text during the pre-modern era (Genève, 2021), 211-224. Zie S.P. Merula, *Placaten ende ordonnancien op 't stuck van de wildernissen en de jachtbedrijf* ('s-Gravenhage, 1605), III, 10.

¹⁵ H. Macdonald, *Falcon* (London, 2016), 101.

¹⁶ C.A. Wood en F.M. Fyfe, red., *The art of Falconry, being the 'De arte venandi cum avibus' of Frederick II of Hohenstaufen* (Stanford, 1943), 151.

Cura publica

Een embleem uit de verzameling van de Hongaarse humanist Joannes Sambucus, opgedragen aan de Italiaanse humanist en filoloog Pietro Vettori,¹⁷ onderstreept het belang van de valkenjacht als metafoor voor het in acht nemen van het *bonum publicum*. Het embleem toont een edelman in een open landschap aan de oever van een meer, die op zijn rechterhand een lokvogel houdt (afb. 5). Zijn linkerhand rust op het heft van zijn zwaard. Hoog in de lucht is een valk te zien, die achter drie andere vogels jaagt. Dat het hier gaat om een jachtscene wordt vooral duidelijk door de dienaar rechts op de afbeelding, die twee honden aan de lijn meevoert. De vaardigheid van de edelman zit hem in het aansturen van de jachtvogel met behulp van de instrumenten van de valkerij die hem ter beschikking staan. Een van de uitdagingen is dat de valkenier met hulp van zijn loer de vogel weer teruglokt naar zijn hand.¹⁸ Het embleem (1564) met de titel *Cura publica* thematiseert de nauwe band tussen valkerij, heerschap en de staat.¹⁹ Zoals uit het onderschrift blijkt dienen valk en heerser het *bonum publicum*:

127

Ik, de valk [...] [ben] geheel de jacht toegewijd. Vanouds heeft de natuur mij deze eigenschap gegeven, zodat ik in de lucht mijn meester dienen en hem met de jacht plezier kan. Geen honger bederft mijn geest. [...] Mogen degenen die de publieke dienst geen rust laat, tonen dat zij zich voor het algemene welzijn inzetten en niet voor zichzelf.²⁰

De valk neemt, in zekere zin als substituut voor zijn heer, de dienstbaarheid aan het algemene welzijn op zich. Terwijl de jachtvogel eerder zijn eigen honger zou moeten stillen, stelt hij het plezier van zijn meester voorop, een onmiskenbaar antropomorfische voorstelling van zaken. Analooq hieraan moet de heer niet enkel voor

17 Onduidelijk blijft of dit te maken heeft met Vettori's republikeinse principes en zijn oppositie tegen de Medici. Zie S. Lo Re, *La crisi della libert  fiorentina: alle origini della formazione politica e intellettuale di Benedetto Varchi e Pietro Vettori* (Rome, 2006). Vgl. ook, van de hand van de auteur dezes, Y. Hadjinicolaou, 'Macht wie die des Königs. Zur politischen Ikonographie der Falknerei', in: M. Sa , red., *Hunting without weapons. On the pursuit of images* (Berlijn-Boston, 2017), 87-92.

18 Vgl. J. Cummins, *The hound and the hawk. The art of Medieval hunting* (London, 1988), 211; B. van den Abeele, 'Zum Federspiel. Die Lateinischen Falknerei-Traktate des Mittelalters zwischen Tradition und Praxis', *Zeitschrift für Jagdwissenschaft* 49 (2003), 89-111.

19 Zie algemeen S. Albrecht, 'Gemeinwohl', in: U. Fleckner, M. Warnke en H. Ziegler, *Handbuch der Politischen Ikonographie*, Band 1 (München, 2011), 401-407.

20 Het origineel in het Latijn: 'Obscuras penetra nubes, venatibus insto/Falco, sed aerium non premit ulla sitis/ Non ego declino, cumulatque volatus honores/ Aucupio mens est dedita tota suo/Contulit hoc natura diu, ut servire per auras,/Et praeda dominos exhilarare queam./ Nulla fames perdit mentem, iuga summa pererro, /Nec mora, crede, orbis si peragrandus erit./Hoc utinam praestent, quos publica cura fatigat:/In medium ut, sibi quam, consuluisse velint.' Joannes Sambucus, *Emblemata*, (Antwerpen, 1564), heruitgegeven in: *Bibliotheca Hungarica Antiqua* XI (Budapest, 1982), 218-219. Vgl. ook het facsimile op <https://www.emblems.arts.gla.ac.uk/french/facsimile.php?id=sm947-a1r> (laatst bezocht oktober 2022). Zie bovendien A.S.Q. Visser, *Joannes Sambucus and the learned image. The use of the emblem in late-Renaissance humanism* (Leiden-Boston, 2005), 6-9.

Afb. 5. Joannes Sambucus,
Cura Publica (uit: Emble-
mata, Antwerpen, 1564,
fol. 218)

zichzelf handelen, maar heeft hij de *cura publica* (het openbaar belang) en dus de ge-
meenschap te dienen.²¹

21 Juist dat wat Erasmus met een beroep op Plato opmerkt: Erasmus, *Institutio Principis Christiani*, in de vertaling van J. de Landtsheer en B. Breij, *Verzameld werk van Desiderius Erasmus*, deel 3: *Opvoeding* (Amsterdam, 2006), 169: 'Plato noemt de vorsten de hoeders van de staat: zij moeten voor hun land zijn als honden voor een kudde.' Maar misbruik van macht zou een egoïstische alleenheerser-tiran opleveren: 'Maar als de honden in wolven veranderen, wat voor hoop rest er dan nog voor de dieren? [...] Heersers die hun heerschappij uitoefenen voor zichzelf'. Een goede vorst is als een huisvader; hij zorgt voor het welzijn van het volk. Ibid., 171-173.

De opvatting van James I, die als kind ook met een valk werd geportretteerd (Londen, National Portrait Gallery), onderstreept precies dit punt, zoals blijkt uit een officieel document uit zijn tijd (1605):

The king ... finds such felicity in that hunting life, that he hath written to the Councill that it is the only means to maintaine his health, which being the health and welfare of us all, he desires them to take the charge and burden of affairs, and foresee that he be not interrupted or trouble with too much business.²²

Niet alleen is het vermaak van de jacht een plezier voor James I, en geen verspilling van tijd, het geeft hem ook fysieke en psychische rust – de jacht stelt hem in staat om daarna de moeilijkheden en problemen van de staatsvoering ten goede te kunnen keren. Beslissend hierbij is de band tussen vorst en volk, met andere woorden het staatsbestel: de gezondheid van de heerser is ‘welfare of us all’.²³ De *cura publica* wordt zo doende ook door de jacht bereikt, een idee dat met het embleem van Sambucus eloquent wordt uitgebeeld. Rechtvaardigheid en *cura publica* vormen twee zijdes van dezelfde medaille, het Janus-hoofd van de politieke filosofie van aristotelische snit.²⁴

129

Valkerij en visuele cultuur in de zeventiende-eeuwse Republiek

In de Nederlanden ondergaat deze traditie van Frederick II, López de Ayala en Sambucus een transformatie en gaat daar een eigen leven leiden: niet langer louter als ‘prinselijk’ attriboot, maar meer als index van ‘schone schijn’, zoals een aantal voorbeelden laat zien. In 1649 portretteerde Jacob Cuyp de toen zesjarige Michiel Pompe van Slingelandt in een vlak en moerassig Nederlands landschap. Het kind draagt, niet al te praktisch, sandalen en hij houdt een kleine, gehuifde valk op zijn linkerhand (afb. 6). Het blijkt dat de zeventiende-eeuwse Nederlandse regenten en kooplui zich de bestaande hoofse visuele traditie eigen hebben gemaakt, verfraaid met een ‘fantasie’-element (zie bijvoorbeeld Michiels ‘antieke’ sandalen en kledij).²⁵ De jonge Michiel is niet van adellijken huize, maar zoon van een machtige regent uit Dordrecht. Dit soort voorstellingen was zeer geliefd in het laat zeventiende-eeuwse Nederland.²⁶

22 A. Macgregor, *Animal encounters. Human and animal interaction in Britain from the Norman Conquest to World War One* (Londen, 2012), 105.

23 Zie hierover het voorbeeld van Thomas Hobbes. Vgl. H. Bredekamp, *Der Leviathan. Das Urbild des modernen Staates und seine Gegenbilder, 1651-2001* (Berlijn, 2004).

24 N. Rubinstein, ‘Political Ideas in Sienese Art. The Frescoes by Ambrogio Lorenzetti and Taddeo di Bartolo in the Palazzo Pubblico’, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 21/3-4 (1958), 186. De rol van het *Moamin* aan het hof van Alfons X van Castilië is al als traktaat met politiek-filosofische dimensies gekarakteriseerd voor wat het heersen en de functie van de jacht met vogels betreft. Vgl. Y. Hadjinicolaou, ‘Visual encounters. Falconry as image practice’, in: idem, red., *Visual engagements*, 2-27.

25 Vgl. tentoonstellingscatalogus S. Paarlberg, red., *Jacob Gerritsz. Cuyp (1594-1652)* (Dordrecht, 2002), 152-153. Tentoonstellingscatalogus B. Bedaux en R. Ekkart, red., *Pride and Joy. Children's portraits in the Netherlands 1500-1700* (Amsterdam, 2000), 198-199.

26 Hoe belangrijk het motief ‘kind met valk’ was, blijkt uit de vele portretschilders die het gebruikten, ka-

Afb. 6. Portret van Michiel Pompe van Slingelandt (olieverf op doek, Jacob Gerritsz. Cuyp, 1649; coll. Dordrechts Museum, Dordrecht)

Door de combinatie van kind in ‘exotisch-antiek’ gewaad met de attributen van de jacht, de hond en de valk, blijft toch een zekere afstand bestaan tot een werkelijk jagersportret. Dat sluit echter de mogelijkheid van een vroege training in de valkenjacht en zeker een als zodanig geënceneerde habitus niet uit.²⁷

Het gewaad van de jongen suggereert een aristocratische habitus, terwijl hij telg is van een patricisch geslacht. Waren dit soort afbeeldingen bedoeld om een analogie te impliceren tussen territoriale heerschappij enerzijds, en het leiden van een groot be-

rakteristieke voorbeelden zijn Abraham van den Tempel, Jurgen Ovens, Balthasar van der Helst (zie het indrukwekkende familieportret uit het jaar 1647 in Sint-Petersburg) en Jan van Noordt.

27 Zie ook een vergelijkbare afbeelding door Cuyps stadgenoot Nicolaes Maes. Hij gaf in fijne penseelstreken een ogenschijnlijk aristocratische uitstraling aan een jongen met hond, sandalen en pijlen, die een vogel vasthoudt, niet een valk. Dit alles benadrukt het artificiële van de voorstelling. Zie de tentoonstellingscatalogus A. van Suchtelen e.a., red., *Nicolaes Maes* (Den Haag, 2019), 146-149.

Afb. 7. Portret van een jongen met een valk (olieverf op doek, Wallerant Vaillant, circa 1643-1677; coll. The Metropolitan Museum of Art, New York)

131

drijf of militaire compagnie anderzijds, verantwoordelijkheden waarvoor zonen van jongs af aan werden klaargestoomd? Kunnen we spreken van een voortleven, of, liever, een transformatie, van de cultivering van de politieke behendigheid van de monarch naar de economisch-burgerlijke wereld van de regent-kooplieden?²⁸ Vooral de zonen van patricische komaf moesten zich deze vaardigheden eigen maken om later, zoals hun voorvaders, de zaken zo goed mogelijk te kunnen bestieren. De valkerij en de uitbeelding van een leidende figuur in de rol van valkenier – van kinds af aan, als individu of als lid van een familie of andere groep – spelen duidelijk een belangrijke rol als metafoor voor de onverwachte verrassingen die het heersen en besturen met zich meebrengen.²⁹ Zoals de valkenier het dier niet volledig kan beheersen en met de eigenzinnigheid van de vogel rekening moet houden, laat ook het zakelijk leven zich niet tot in detail controleren, getuige bijvoorbeeld de tulpengekte en de crises aan de

²⁸ Ik laat hier de complexe, zogeheten ‘aristocratiseringsthese’ terzijde: zie echter Roodenburg, *The eloquence of the body*, 47-49.

²⁹ Hierover ook Hadjinicolaou, ‘Macht wie die des Königs’, 91-92.

Afb. 8. Portret van een jongen met een valk (olieverf op hout, Erasmus Quellinus en Jan Fyt, circa 1650-1655; coll. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen)

Hollandse beurzen in de zeventiende eeuw.³⁰ Het risico is een vast onderdeel van het ‘spel’, of het nu het jagen met vogels betreft of de (aandelen)handel.³¹ De *cura publica* transformeert als het ware tot een *cura oeconomica*. De aristocratische valkenjacht wordt een model voor de patricische koopman.

Een bekend portret van de hand van Wallerant Vaillant toont een zeer elegant geklede jongen, afgezet tegen een donkere achtergrond, met een voor zijn postuur opvallend grote, gehuifde giervalk op zijn rechterhand (afb. 7). We zien hier hoe het vorstenportret uit de late vijftiende en vooral de zestiende eeuw is getransformeerd. De jongen, met lang blondgelokt haar, heeft zich in een zelfverzekerde pose met prominente ‘renaissance-elleboog’ laten portretteren.³² Het fijne schilderwerk ondersteunt de ‘schijn’ en de elegante houding. In vergelijking is bijvoorbeeld het portret van Karel V veel zakelijker. Maar deze jongen had eigenlijk nooit een giervalk mogen

30 Meer hierover bijv. A. Goldgar, *Tulipmania. Money, honor, and knowledge in the Dutch Golden Age* (Chicago-Londen, 2007).

31 Hierover U. Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne* (Frankfurt am Main, 2003).

32 J. Spicer, ‘The Renaissance elbow’, in: J. Bremmer und H. Roodenburg, red., *A cultural history of gesture. From Antiquity to the present day* (Oxford, 1991), 84-128.

Afb. 9. Portret van een jongen met een valk
(olieverf op doek, Jan van Noordt, 1665;
Wallace Collection, London)

Afb. 10. Portret van een jongen met een valk
en leiband (olieverf op doek, Jan van Noordt,
1665; Wallace Collection, London)

133

hanteren. Hij had haar noch op zijn hand mogen houden noch laten vliegen. Vaillant schildert de jongeling in de habitus van een zeer ervaren volwassen man. Hoewel het kind in de zeventiende-eeuwse Nederlanden deels werd behandeld als een volwassene, springt de discrepantie meteen in het oog en blijft, gezien de visuele verspreiding van het thema, opmerkelijk.

Er zijn meer voorbeelden van schilderijen die wijzen op het samengaan van opvoeding en valkerij. Het kind-met-valk genre wordt, zoals veel andere genres, in het zeventiende-eeuwse Nederland 'verburgerlijkt', terwijl het een aristocratische uitstraling behoudt. Bij een kinderportret van Erasmus Quellinus en Jan Fyt blijkt heel duidelijk hoe belangrijk het was zich in de habitus van valkenier te laten portretteren, terwijl het lichaam van het afgebeelde jongetje twijfel oproept of hij wel zo geschikt is als valkenier (afb. 8).³³

De jongen geschilderd door Jan van Noordt poseert in rood gewaad, met zijn rechterhand à la de renaissance-elleboog, en met de linker houdt hij een gehuifde valk zelfbewust omhoog. Het schilderij is vergelijkbaar met dat van Vaillant, maar hier be-

33 Tentoonstellingscatalogus *Pride and Joy*, 210-211.

vindt de jongen zich in de buitenlucht (afb. 9).³⁴ Dit en het vorige laten zien aan dat het schilderij van Vaillant geen uitzondering was. In een ander werk van Van Noordt houdt een jongen in de ene hand een lijn en op de vuist van zijn andere hand een kleine valk met riempje, die op het punt lijkt te staan weg te vliegen terwijl hij de huif nog opheeft (afb. 10).³⁵ Toont dit een gebrek aan ervaring en thematiseert het schilderij wat het kind nog te leren heeft? Dat de jongen leert lopen (met de lijn in zijn linkerhand) gaat hier gepaard met het leren de valk te laten vliegen.

Familieportretten

Een indrukwekkend voorbeeld van een familieportret, *Michiel de Ruyter en zijn familie* door Juriaen Jacobsz. (1662), legt een verder visueel verband tussen heersen en opvoeden in de Republiek (afb. 11). De befaamde admiraal, die over zoveel schepen

134

Afb. 11. Portret van Michiel de Ruyter en zijn familie (olieverf op doek, Juriaen Jacobsz, 1662; coll. Rijksmuseum, Amsterdam, objectnummer SK-A-2696)

34 D. de Witt, *Jan van Noordt. Painter of history and portraits in Amsterdam* (Montreal-Kingston, 2007), 195. Zie ook Y. Hadjinicolaou, 'Flying images. Falconry's visual afterlife', in: O. Grimm, K.-H. Gersmann and A.-L. Tropato, red., *Raptor on the fist. Falconry, its imagery and similar motifs throughout the millennia on a global scale* (Kiel-Hamburg, 2020), 858.

35 De Witt, *Jan van Noordt*, 194.

Afb. 12. Portret van een echtpaar met kinderen, wellicht de familie van Servaes Auxbrebis (*olieverf op doek, Jürgen Ovens, 1658; coll. Frans Halsmuseum, Haarlem*)

135

het bevel heeft gevoerd en zoveel zeeslagen gewonnen heeft, is hier uitgebeeld naast zijn zoon Engel die, omringd door honden, een grote gehuifde valk de gesuggereerde buitenruimte van een tuin binnenvoert.³⁶ De zoon flankiert de vader, die ondanks de admiraalsstaf in zijn hand ontspannen naast zijn vrouw zit. Engel beheerst de gehele scene, rechts begrensd door een gordijn, en fungeert niet zozeer als stoffage maar als regelrechte opvolger van de admiraal. Hij 'groeit' als valkenier en treedt daarmee als potentiële bevelhebber in de voetstappen van zijn vader (vergelijkbaar met Karel V als opvolger van Filips de Schone).³⁷ Het meevoeren van de valk door de jonge telg en opvolger laat zich bovendien nog interpreteren als metafoor voor het kunnen weren van iedere dreiging van buiten. Het gaat hier, met andere woorden, om de verdediging van het territorium van de familie en haar belangen.

Bij groepsportretten van families bekleden jongens vaak de rol van de valkenier, terwijl de meisjes vruchten presenteren of als verleidelijke boogschutters zijn uitgebeeld, die de beschouwer met hun blik als met pijlen treffen – een bekende topos in de kunsttheorie, zoals bijvoorbeeld het schilderij van Jürgen Ovens illustreert (afb. 12).³⁸ De figuren zijn rijkelijk van attributen voorzien, maar het gaat hier niet om een *portrait historié*, het in de Nederlanden zo geliefde genre. De traditionele rol van adellijke vrouwen in de valkerij lijkt door deze gegoed-burgerlijke families niet te zijn overgenomen. De jongen met de valk (in de literatuur wordt aangenomen dat hij veertien jaar moet zijn geweest) herinnert sterk aan het al besproken twee-

³⁶ Tentoonstellingscatalogus E. de Jongh, red., *Portretten van echt en trouw. Huwelijk en gezin in de Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw* (Haarlem, 1986), 234-235.

³⁷ Er bestaat nog een ander groepsportret van kinderen, van de hand van Van Noordt, dat de telgen van Tromp laat zien, met eveneens een jongen met valk.

³⁸ Over deze topos zie bijv. K. Krüger, 'Art is aiming for the eye. Gazes as arrows in the early modern era', in: Hadjinicolaou, red., *Visual Engagements*, 214-238.

Afb. 13. Portret van Geertruyt, Margriet en Anna Delff (olieverf op doek, Jacob Willemsz. III, 1660; coll. Rijksmuseum, Amsterdam, objectnummer SK-A-861)

de schilderij van Van Noordt (afb. 10).³⁹ Vermoedelijk gaat het hier om het gezin van een koopman en eveneens om de idee van overdracht van vaardigheden in zaken, belichaamd in de veertienjarige valkenier.⁴⁰ Het motief is typerend voor de zeventiende-eeuwse Republiek. In absolutistische staten als Frankrijk en Spanje wordt het niet langer aangetroffen. Daar blijft het beoefenen van de valkenjacht in visuele representaties een vrijwel exclusief adellijke aangelegenheid.

Tegelijk worden ook niet-aristocratische meisjes soms als valkenier afgebeeld, hetzij in groepsportretten, familieportretten, of individueel; maar dat is eerder een zeldzaamheid. Om een enkel voorbeeld te geven, in het portret van de drie dochters van schilder Jacob Willemsz. Delff II is een van de drie met pijl en boog én als valkenier geportretteerd, terwijl boven haar twee vliegende putti een krans aanbieden (afb. 13). De andere twee meisjes houden zich met de honden bezig. Hier erft een meisje als het ware de valkerij in de gestileerde vorm van het kinderportret – een soort ‘ge-

39 C. Köster, *Jürgen Ovens (1623-1678). Maler in Schleswig-Holstein und Amsterdam* (Petersberg, 2017), 141-142, over het schilderij in kwestie, zonder echter de valk te noemen.

40 P. Larsen, ‘New identifications. A family group by Jürgen Ovens’, in: tentoonstellingscatalogus N. Middelhoop, red., *Rembrandt and Amsterdam portraiture* (Madrid, 2020), 236-238.

netisch' voortleven van een cultuurtechniek, die dient als model voor opvoeding tot heerschappij. De kunst van de valkerij als vaardigheid wordt via het medium van het beeld 'genetisch' doorgegeven als scheppende kracht. In dit geval erft de dochter deze gave van haar vader, de kunstenaar.⁴¹

Besluit

Tot in de zeventiende eeuw kende Europa een politieke iconologie rond de heerser, waarin de valkenjacht, zowel het africhten van als het jagen met de valk, een metafoor werd voor de *cura publica* behorend bij zijn heerschappij. Valken laten zich moeilijk africhten, ze kunnen ieder moment wegvliegen bij de valkenier. Op dezelfde wijze moest de heerser met onverwachte, moeilijk te controleren situaties om kunnen gaan. De vaardigheid van de valkerij werd zo een pedagogisch instrument, eerst voor opgroeiende jongens en meisjes van aristocratische komaf en later, in de zeventiende-eeuwse Republiek, ook van patricische huize. Het betreft dan de *cura publica* verbonden met hun maatschappelijke status en ondernemerschap. De kinderportretten in deze periode brengen die aristocratische en patricische habitus samen.

137

Yannis Hadjinicolaou, Ph.D. (2014), Freie Universität Berlin, is a research associate at the international research project *Bilderfahrzeuge. Aby Warburg's Legacy and the Future of Iconology*, Warburg-Haus/Institute of Art History, University of Hamburg. His monograph *Thinking Bodies-Shaping Hands. Handling in Art and Theory of the Late Rembrandtists* was published in 2019 (*Studies in Netherlandish Art and Cultural History*, 15). He has published five edited volumes and numerous articles on art and art theory of the early modern period, the political iconology of falconry, materiality, the theory and history of art history as well as such subjects as antagonism and synagonism in the visual arts.

Universität Hamburg, Warburg Haus/Kunstgeschichtliches Seminar – giannis.hadjinicolaou@uni-hamburg.de

⁴¹ Zie U. Pfisterer, *Kunst-Geburten. Kreativität, Erotik, Körper* (Berlin, 2014). Over de visuele traditie van de kunstenaar als valkenier, zie Hadjinicolaou, 'Visual encounters', 3-9.

Artikelen

Ennoblement and the control of grants of arms in sixteenth-century Lorraine 9

Jean-Christophe Blanchard

Burgers op het kasteel. Elitedistinctie en representatie onder Hollandse heren buiten de ridderstand in de zeventiende en achttiende eeuw 34

Rob van der Laarse

Dossier Adel en dieren

De anti-hond: poezen en edellieden 84

Hanneke Ronnes

Slapeloze nachten en onvermoede doodsoorzaken. Over ongedierte in middeleeuwse kastelen en paleizen 97

Elizabeth den Hartog

De politieke relevantie van de Spaanse schimmel van Prins Maurits ten tijde van de Republiek 110

Harry J. Kraaij

Het kind als valkenier: opvoeding, heerschappij en valkerij in de zeventiende-eeuwse schilderkunst 121

Yannis Hadjinicolaou

Exotische dieren op de buitenplaats: menagerieën in de achttiende eeuw 138

Carlo Valerio

De Groene Minnaar van Margaretha van Oostenrijk 150

Paul J. Smith

29 | 2022

9 789464 550504